

KRISCH ANDRÁS

Csepreg az ellenreformáció idején

Csepreg mint protestáns központ

Csepreg a 16. és 17. század fordulóján a magyarországi reformáció egyik legjelentősebb dunántúli központja volt. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Payr Sándor 1924-ben megjelent monumentális művében, *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története* című kötetében külön fejezetet szentel a városnak. A 15. század folyamán Csepreg plébániája és iskolája már pezsgő szellemi életet mutatott, ami később a reformáció gyors terjedésének kedvezett. A városban Sárvárral egy időben, a 16. század közepén jelentek meg a reformáció tanai, elsősorban Nádasdy Tamás nádor pártfogásának köszönhetően. Nádasdy udvara Sárváron a humanizmus és a reformáció egyik bölcsője volt. Sylvester János, az első magyar Újszövetség-fordító, 1543-ban innen írt levelet Nádasdyhoz, amiből arra következtethetünk, hogy már ekkor működött evangélikus gyülekezet a városban. Sylvester tevékenyége azonban Csepregen is jelentős volt. A 16. század második felében Csepreg a dunántúli protestantizmus egyik legfontosabb szellemi központjává vált. Iskoláját a korabeli források „Csepregi Akadémiának” nevezték. Itt tanított több ismert reformátor és teológus, köztük Magyar István,¹ Lethenyi István,² Zvonarics Imre³ és Reczés János.⁴ Az iskola, amelybe Nádasdy Tamás nádor özvegye 1565-ben a jeles Sibolti Demetert hívta ta-

nítóul, csakhamar túlszárnyalta még a sárvárit is. A sárvári iskolaigazgatók előléptetésnek vették, ha Csepregre helyezték át őket. A városban nyomda (1621–1643) is működött, amely kiadta a híres *Csepregi Graduált*, az egyik legkorábbi magyar evangélikus énekeskönyvet.⁵

A Nádasdyak szerepe a reformáció terjedésében

A 18. század óta folyik a vita, hogy Nádasdy Tamás katolikus vagy evangélikus volt-e. Payr kutatásai alapján kijelenthetjük, hogy a lutheri tanokat korán, már 1525-ben megismerte a budai udvarban. Résztevője volt az 1526-os speyeri birodalmi gyűlésnek, fogadta udvarában Sylvester Jánost⁶ és Dévai Máttyást.⁷ Házába evangélikus prédikátort fogadott, akire gyermeke nevelését is bízta. Ugyanakkor Nádasdynak szoros kapcsolatai voltak a katolikus hierarchiával: például Girolamo Martinengo pápai nunciussal, valamint Várday Pál esztergomi érsekkel és más püspökökkel. Egy forrás szerint

5 Payr Sándor: *Az evangélikus Csepreg pusztulása.* = *Protestáns Szemle*, 1898. (továbbiakban Payr, 1898.) 210. p.

6 A magyar humanizmus és reformáció egyik legjelentősebb alakja, a magyar nyelvű Újszövetség első fordítója és kiadója. Sylvester János Nádasdy Tamás szolgálatában állt. Neki is köszönhető, hogy Sárvár mellett Csepreg a 16. században a protestantizmus egyik dunántúli bástyája lett. A kutatások szerint Sylvester János Csepregen vagy Sárváron halt meg.

7 Dévai Máttyás, teljes nevén Dévai Bíró Máttyás (1500 körül – 1545), a magyar reformáció egyik legkorábbi és legfontosabb alakja, „a magyar Luther”. Élete nagy részét vándorprédikátorként töltötte, folyamatosan úton volt, hirdette a reformáció tanait.

1 Evangélikus prédikátor, a csepregi zsinat egyik résztvevője.

2 Sárvári iskolamester, a csepregi felső templom utolsó evangélikus lelkésze.

3 A felső templom prédikátora, az 1621-es csepregi vérengzés áldozata.

4 Csepregi prédikátor és esperes.

1. kép. A csepregi Szent Miklós-templom 1896 körül
(Soproni Múzeum, Fényképtár, Leltári szám: SOM-AF 44827. Fotó: Rupprecht Mihály)

1553-ban Sopronban gyónt és áldozott, ami katolikus cselekedetnek számított.⁸

Ugyanakkor Kanász Viktor következtései alapján kijelenthetjük, hogy Nádasdy nem tért át teljesen a protestáns hitre, inkább „köztes állapotban” volt: katolikus hagyományokat megtartva, de a reformációhoz való nyitottsággal. A nádor nem volt protestáns felekezethez tartozó személy abban az értelemben, ahogy később a felekezetek tagjai voltak. Inkább nyitott katolikus humanistaként tekinthetünk rá, aki támogatta a reformáció eszméit, de nem szakadt el teljesen a katolikus egyháztól.⁹

Az azonban biztos, hogy Nádasdy Tamás nádor és felesége, Kanizsai Orsolya, akinek révén Csepreg birtokosa lett, a protestantizmus legjelentősebb főúri támogatói közé tartoztak.¹⁰ A család templomokat, iskolákat (1557-ben) és könyvnyomdát alapított, s ezzel meghatározó szerepet játszott a dunántúli evangélikusság megerősödésében. Szűkebb és tágabb környezetük is áttért az új hitre. Ennek következtében a katolikus plébánosnak el is kellett hagynia a várost (1554). Mind a felsővárosi,¹¹ mind pedig az alsóvárosi¹² templomban evangélikus is-

tentiszteleteket tartottak, és természetesen az „Akié a föld, azé a vallás” („Cuius regio, eius religio”) elv¹³ alapján a hatalmas Nádasdy-birtok valamennyi jobbágya követte ura vallását.¹⁴ Nádasdy Tamás fia, a törökverő Ferenc, a csepregi kollokviumra¹⁵ hívta össze a lelkészeket. Unokája, Pál szintén híthű patrónusa volt az evangélikus egyháznak, *Áhitatos és buzgó imádságok* címmel evangélikus imádságoskönyvet állított össze. A század második felére azonban a család vallási iránya megváltozott. Nádasdy Ferenc, Tamás dédunokája 1643-ban áttért a katolikus hitre. Ezzel korszakos fordulatot idézett elő a család történetében és Sopron vármegye vallási viszonyaiban.¹⁶ Am ezelőtt 22 évvel egy másik tragédia is történt Csepregen.

A csepregi vérengzés. A protestáns gyülekezet első pusztulása

A csepregi vérengzés¹⁷ előzményei a harmincéves háború eseményeihez kapcsolódnak. A háború 1618-ban a protestánsok

- 8 Payr Sándor: *Protestáns volt-e Nádasdy Tamás? Egyháztörténeti értekezés*. Bp., 1914. Különlenyomat.
- 9 Kanász Viktor: *Protestáns vagy katolikus volt-e Nádasdy Tamás?* <https://www.evangelikus.hu/hireink/kultura/protestans-vagy-katolikus-volt-e-nadasdy-tamas> (Megtekintve: 2025. október 14.)
- 10 A magyar művelődéstörténetben a Nádasdyak szerepét mutatja be Kocsis Dorottya: *A Nádasdyak kulturális központja a 16–17. században: Sárvár és Pottendorf*. I. rész. = *Vasi Szemle* (továbbiakban *VSZ*) 2022. 3. sz. 289–298. p.; II. rész: *VSZ*, 2022. 4. sz. 419–427. p.
- 11 Más néven felső vagy Szent Miklós-templom. A templomra 1890-ben táblát helyeztek el az alábbi szöveggel: „1537-től 1643-ig eretnekek bírták, kik Nádasdy Ferenc példájára visszatérvén őseik rk. hitére, e templom is visszaszállott Krisztus Jézus igaz egyházának birtokába.”
- 12 Más néven alsó vagy Szent Katalin-templom. 1588-ban leégett, helyére az evangélikusok új templomot építettek, mely 1592-re készült el.

- 13 Noha az elv formálisan nem terjedt ki a Magyar Királyságra, helyi szinten – amint azt Csepreg példája is mutatja – mégis érvényesült.
- 14 Bódi József – Gróf Katalin – Németh Sándor: *Csepreg településtörténeti földrajza a kiegészítésig*. (továbbiakban *Bódi–Gróf–Németh*, 2016.) = *Településtudományok* 2016. 1. sz. 44–45. p.
- 15 A csepregi kollokviumot 1591. szeptember 18–22. között tartották a felső templomban. Az eseményre a magyarországi reformáció egyik kulcsfontosságú egyháztörténeti eseményeként tekinthetünk. Célja az volt, hogy rendezzék a hitelvek körüli vitákat a magyarországi lutheránusok és reformátusok között. Valójában itt történt az evangélikus és református felekezetek nyugat-magyarországi szétválása. Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. I. kötet. Sopron, Székely és Társa, 1924. (továbbiakban: Payr, 1924.) 729. p.
- 16 Payr, 1924. 56–57. p.
- 17 A csepregi vérengzés legújabb eredményeit tartalmazó tudományos feldolgozás Sági Ferenc: *Csepreg feldúlása 1621-ben*. = *VSZ*, 2023. 3. sz. (továbbiakban *Sági*, 2023.) 302–327. p.

és a katolikus Habsburgok közötti vallási és hatalmi ellentétek miatt robbant ki, és rövid időn belül egész Európát lángba borította. Magyarországon Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1619-ben hadjáratot indított II. Ferdinánd császár ellen, hogy megvédje a protestáns vallásszabadságot és kiterjessze befolyását a királyi Magyarországra. A nyugat-dunántúli vármegyék, köztük Vas és Sopron, valamint Nádasdy Pál Bethlen oldalára állt,¹⁸ a főúr megerősített váraiban állomásozó bandériumok is támogatták a felkelést. Mindez a Habsburgok szemében árulásnak számított, és a térséget lázadó területként kezelték.¹⁹ 1620 végére a császári udvar elhatározta a Dunántúl „megbüntetését”. II. Ferdinánd Esterházy Miklóst nevezte ki a császári hadak főparancsnokává, aki felhatalmazást kapott arra, hogy fegyverrel fenyítse meg a Bethlent támogató vármegyéket és városokat. A katonai akciók irányításával Rambold Collalto tábornokot bízták meg, aki lengyel és horvát zsoldosokból álló csapatokat gyűjtött. A cél a Habsburg-hűség helyreállítása és a protestáns központok megtörése volt. A csehek és szövetségeseik veresége után a császár felszólította az elpártoltakat, hogy a hűségére visszatérjenek. Mivel ez nem valósult meg, 1620 végétől kezdődően megtorló akciókra került sor a Nyugat-Dunántúlon a Nádasdy- és a Batthyány-uradalmak települései ellen. Ennek során 1621. január 9. és 12. között az evangélikusok itteni központjának számító Csepreg mezőváros jelentős részét elpusztították, válogatás nélkül több mint 1200 személyt meggyilkoltak, „bor, búza és barom juta mind prédára”.²⁰ Az öldök-

lésnek esett áldozatul, a hívei mellett mindvégig kitartó felső templomi prédikátor, Zvonarich Imre is.²¹ A vérengzés után Nádasdy Pál visszatért a császár hűségére, és igyekezett rendezni kapcsolatait a Habsburg-udvarral.

A csepregi vérengzés intő példaként szolgált Lackner Kristóf, Sopron polgármestere számára. Amikor 1621 augusztusában Collalto seregei a város felé közeledtek, Lacknernek diplomáciai úton sikerült megvédenie Sopront a császári hadak pusztításától. Lackner személyesen ment a hadvezér elé, átadta a város hódolatát, és meg egyezett vele a város biztonságáról. Collalto elfogadta a soproniak ajánlatát – 20 ezer forintot és 2000 akó bort –, és megparancsolta, hogy katonái ne bántalmazzák a lakosságot. A találkozó Sopron politikai stabilitását biztosította a harmincéves háború zavaros időszakában, és Lackner diplomáciai tevékenységének egyik legfontosabb eredményeként értékelhető.²²

A csepregi öldöklést a Bethlen Gáborhoz hű Nádasdy Pál birtoka elleni megtorlasként hajtották végre. Sági Ferenc szerint a csepregi vérengzés nem kizárólag vallási indítatású bosszú volt, hanem a harmincéves háború brutális hadviselésének egyik helyi megnyilvánulása. A fosztogatás, a gyűjtögetés, a nők megerőszkolása és a civilek lemészárlása ekkoriban sajnos általános hadviselési gyakorlatnak számított, függetlenül attól, melyik fél követte el. A csepregi vérengzés közvetett módon hozzájárult a rekatolizációhoz, elkezdődött a virágzó középkori Csepreg hanyatlása, mert megtörte

18 Toma Katalin: Gróf Nádasdy Ferenc politikusi pályaképe. (1655–1666). ELTE, Bp. 2005. (PhD-disszertáció) (továbbiakban Toma, 2005.) 33. p.

19 Sági, 2023. 308. p.

20 A vérengzésről egy korabeli, ismeretlen deák versét közli Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története.

Budapest, 1887. (továbbiakban Farkas, 1887.) 123–135. p. Az idézet sor: 132. p.

21 Payr, 1898, 223. p.

22 Lackner életére és korára lásd Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631). Sopron, 2004.; Payr Sándor: Emlékezés doktor Lackner Kristófról halálának háromszázados évfordulóján. (1571–1631) Sopron, Székely és Társa, 1932.

a helyi evangélikus közösséget, meggyéngítette annak intézményeit, és megnyitotta az utat a katolikus visszatérés előtt. A 16. században Sopron megye legnagyobb mezővárosa a protestáns kultúrához köthető központi szerepét már nem nyerte vissza.

A Nádasdyak ismét a katolikus oldalon

A 17. század első felében Nádasdy Ferenc (1625–1671), a nagy múltú dunántúli Nádasdy család sarja volt a térség legnagyobb evangélikus patrónusa. Ifjúkorától vallásos nevelést kapott, Kis Bertalan sárvári lelkész és püspök volt a nevelője. A protestáns egyházi és kulturális élet pártfogójaként tűnt ki. Sárvár, Csepreg is az ő uradalmához tartozott, és a dunántúli evangélikusság virágzó központjai voltak. Payr szerint ezzel a fiatal Nádasdy a magyar kultúra Sárospatakhoz hasonló fellegvárát teremthette volna meg a Dunántúlon.²³ Az események azonban másként alakultak. Nádasdy katolizációját az Esterházy család és a jezsuita rend tudatos befolyásának tulajdoníthatjuk.

A nádor, Esterházy Miklós – aki a kor egyik legnagyobb hatalmú katolikus főura volt – közel vonta magához a fiatal Nádasdyt, hogy megnyerje őt a római katolikus egyház számára. Meghívta udvarába, ahol jezsuita atyák beszélgettek vele „asztal fölött” vallási kérdésekről. Közben a fiatal Nádasdy vonzalmat érzett Esterházy leánya, Anna Júlia²⁴ iránt, és a nádor ezt az érzelmi kapcsolatot is kihasználta az áttérés előmozdítására. Az eseménysorozat végén, 1642-ben, Esterházy Itáliába küldte a fiatal grófot, ahol erős katolikus hatások érték. 1643 júniusá-

ban Nádasdy még képviselője, Bezerédy György által részt vett a csepregi zsinaton. Azonban alig fél évvel később, november 25-én, Szent Katalin napján, a városban egyházi és világi képviselők előtt, akik a zsinatra gyűltek össze, nyíltan kijelentette a 18 éves ifjú, hogy a katolikus hitre tér. Payr drámai szavakkal írja le a pillanatot: a lelkészek és hívek lesújtó meglepetéssel hallgatták, amint egyházának egyik legnagyobb patrónusa elhagyta őket.²⁵ Esterházy Miklós azonnal jelentette a hírt Lamormain jezsuita tartományoknak Bécsbe, örvendezve: „Kétségtelen, hogy ennek az egynek áttérését sok léleké fogja követni.”²⁶

A következőkben súlyosak, mondhatni tragikusak voltak a dunántúli protestánsokra nézve. A gróf áttérését követően a Nádasdy-uradalmakban elvették a protestáns templomokat, a lelkészeket elűzték vagy bebörtönözték, a hívek vallásgyakorlatát pedig kényszerrel, erőszakkal próbálták felszámolni. Az evangélikus hitélet lavinyszerűen omlott össze, hamarosan ugyanolyan egyenmű katolikus felekezetű lett Csepreg, mint csaknem egy évszázaddal azelőtt volt. Leginkább Csepreg, Sárvár, Kapuvár és Pápa szenvedett. A korábban virágzó iskolák, könyvnyomdák és gyülekezetek elnémultak; a protestáns kulturális központok eltűntek a térképről. Birtokairól mintegy ötven prédikátort bocsátott el. Az áttért vagy áttérésre kényszerített jobbágyainak a száma negyvenezerre tehető.²⁷

Nádasdy Ferenc országbíró katolizációja elsősorban politikai és társadalmi megfontolásból történt és nem okvetlenül vallási meggyőződésből. A Habsburg-udvarban a katolikus főurak részesültek bizalomban és előmenetelben, így a vallásváltás a karrier és a birtokbiztonság záloga lett. Nádasdy

23 Payr, 1924. 74. p.

24 Esterházy Anna Júlia életére lásd Viskolcz Noémi: Esterházy Anna Júlia (1630–1669) = Századok, 2015. 4. sz. 873–903. p.

25 Payr, 1924. 681. p.

26 Payr, 1924. 682. p.

27 Farkas, 1887. 423. p.

döntésében szerepet játszott felesége, a katolikus Esterházy Anna Júlia, valamint a korszak erőteljes ellenreformációs légköre, különösen a jezsuita rend tevékenysége. A Nádasdyak példáját más dunántúli főnemesi családok is követték (Batthyányak, Zrínyiek, Thurzók), ami Sopron vármegye fokozatos rekatalizációjához vezetett. A folyamat nemcsak vallási, hanem társadalmi és kulturális átalakulást is hozott: új templomok, szerzetesrendek és iskolák jelentek meg, amelyek a katolikus megújulás bázisát képezték. A Nádasdyak vallásváltása nem elszigetelt családi esemény, hanem a magyar arisztokrácia 17. századi politikai és vallási alkalmazkodásának jelképes példája. A 17. század közepén a magyar főnemesség körében a katolicizmusra áttérés gyakran a Habsburg-udvarhoz való lojalitás jele volt. A protestáns nemesek hátrányos helyzetbe kerülhettek az udvarban és a politikai életben. Nádasdy, aki karriert épített és magas tisztségeket viselt (pl. országbíró lett), ezzel az áttéréssel megerősíthette pozícióját a bécsi udvar szemében. Felesége, Esterházy Anna Júlia katolikus volt, ami szintén hozzájárulhatott a döntéshez. A vegyes vallású házasságokban ekkoriban gyakori volt, hogy a protestáns fél áttért, különösen, ha a katolikus fél befolyásos családból származott. A 17. században a jezsuiták és az ellenreformációs mozgalmak jelentős befolyással bírtak a magyar főnemesség körében. Az oktatásban, kulturális életben és udvari körökben is erősen jelen volt a katolikus szellem, ami sokakat – így Nádasdyt is – a visszatérésre ösztönözt. A protestáns főurakat gyakran bizalmatlansággal kezelte a katolikus Habsburg-udvar, és az áttérés sokszor a birtokok, címek és politikai befolyás megtartásának záloga volt.²⁸

28 Toma, 2005. 37, 55–56.p.; A Nádasdy család küzdelmét mutatja be a magyar arisztokrácián belül az országos politikai befolyásért és a Nyugat-Du-

Az áttérés hatása a csepregi kollégiumra

A már többször említett csepregi kollégium²⁹ (1557–1643) a Dunántúl nyugati részének egyik legfontosabb kulturális és szellemi központja volt. Az intézmény nem csupán a helyi oktatás és művelődés központjaként működött, hanem meghatározó szerepet játszott a magyarországi protestantizmus megerősödésében és terjesztésében is. A Nádasdy család támogatásával létrejött iskola a korszak oktatási struktúrájának teljes vertikumát lefedte: elemi, középfokú és akadémiai tagozattal is rendelkezett. Az iskola a wittenbergi tanmenetet alkalmazva egyidejűleg háromszáznál több tanulóját bentlakásos kollégiumi módszerrel nevelte. Jelentős hangsúlyt kapott a nyelvtan, a retorika, a teológia és a filozófia oktatása mellett az ének és a magyar nyelv tanítása is – ez utóbbi különösen előremutató volt, mivel a magyar nyelvű oktatás ekkor még ritkaságnak számított. A csepregi iskola kulturális és nyelvi missziója túlmutatott a helyi kereteken: diákjai és tanárai közül sokan váltak később a dunántúli protestáns egyház és oktatás vezető alakjaivá. Az iskola tudós rektorai – akik között több Wittenbergben végzett értelmiségi is akadt – aktív résztvevői voltak a hitvitáknak, így az iskola szellemi központként is működött.

A csepregi kollégium működése bizonyítja, hogy az iskola nem pusztán oktatási

nántúl regionális hatalmáért Dominkovits Péter – Pálffy Géza: *Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században.* = *Századok*, 2010. 4. sz. 769–792. p. (1. rész); *Századok*, 2010. 5. sz. 1085–1120. p. (2. rész)

29 A kollégium történetét tárgyalja Zátonyi Sándor: *A csepregi reformáció kori kollégium (1557–1643).* = *Soproni Szemle*, 1974. 4. sz. 316–332. p.; *Uő*: *A reformáció kori csepregi kollégium (1557–1643).* (továbbiakban Zátonyi, 1991) = *Magyar Pedagógia*, 1991. 215–230. p.

intézmény, hanem a társadalmi, kulturális és vallási identitás formálója is volt. A magyar nyelvű protestáns oktatás és a helyi nyomdászat révén Csepreg a 16–17. századi Magyarország egyik jelentős tudásközpontjává vált, amelynek hatása a régió vallási és művelődési fejlődésében hosszú távon is érezhető maradt.

Nádasdy Ferenc 1643-as áttérése a katolikus hitre a hírneves csepregi kollégiumra is negatív hatással volt. Ahol egykor jeles diákok tanultak, így például Sopron híres humanista polgármestere, Lackner Kristóf, immár korántsem volt olyan jelentős.³⁰ Ugyanis a protestáns rektoroknak is távozniuk kellett Nádasdy birtokairól, így a kollégium is megszűnt. Ugyanakkor a források szerint alapfokú oktatás valamilyen formában továbbra is létezett a városban: a későbbi évtizedekből (1647–1686) több iskolamester neve is ismert (pl. Verkay Márton, Haydu Balázs, Horvát Miklós). Ők azonban már nem a régi, protestáns kollégium szellemiségét vitték tovább, hanem katolikus irányítás alatt, korlátozott oktatási funkcióval működtek. A protestáns tanítók és diákok szétszédtek, az épületek részben elpusztultak vagy más célokra hasznosultak. Az iskola korábbi szellemiközpont-szerepe ezzel megszűnt, és Csepreg kulturális élete hosszú időre visszaesett. Az iskola 1643 után elvesztette regionális és felekezeti jelentőségét.³¹

A kollégiumhoz kapcsolódott egy nyomda is. Ez a magyar nyelvű irodalom és vallási műveltség terjesztésének egyik korai bástyája volt. Katona Imre a témában született tanulmánya szerint a csepregi Farkas nyomda (1621–1643) vallási-didaktikus, főként

magyar nyelvű kiadványokat adott ki.³² A tulajdonos Farkas Imre a híres nyomda-alapító és a térség meghatározó nyomdászának Manlius Jánosnak özvegyét vette nőül, akivel hozományul a nyomdát is átvette. Farkast Nádasdy segítette, a nyomdász viszonzásul a nyomtatványokat a mecénásnak ajánlotta.³³ A nyomda termékei között szerepelhettek iskolai tankönyvek, énekeskönyvek, vitairatok, naptárak, káték, teológiai kiadványok, amelyek az evangélikus oktatás és igehirdetés céljait szolgálták. Így például Zvoranics Mihály úrvacsorai kátéja (1627, 1628, 1643); a dunántúli egyházi kánonok (1630), vagy Nádasdy Pál imádságos könyve.³⁴ Bár a műhely méretében kicsiny volt, a csepregi nyomda a dunántúli protestáns nyomdahálózat jelentős láncszemének számított. A nyomda működésének is Nádasdy katolizálása vetett véget. Felszámolását megkönnyítette, hogy Farkas Imre ezekben az években már idős és beteges lehetett.³⁵

Csepreg utolsó prédikátorai³⁶

A magyar protestantizmus történetének egyik legdrámább fejezeteként tekinthetünk Csepreg esetére. A város a 16–17. század fordulóján a magyarországi evangélikus oktatás, teológia és nyomdászat egyik központja volt, viszont a 17. század közepén, az ellenreformáció időszakában mint virágzó protestáns központ elpusztult, katolikus kézre került. Nádasdy Ferenc áttérésének

30 Szelestei N. László: Adalék a csepregi iskola és a nyugat-dunántúli protestantizmus történetéhez (1588). 240. p. In: Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Szerk.: Fabinyi Tibor. Bp. 1984.

31 Zátónyi, 1991. 228. p.

32 Katona Imre: Farkas Imre csepregi nyomdája. = VSZ, 1973. 1. sz. (továbbiakban Katona, 1973.) 135. p.

33 Kocsis, 2022. 292. p.

34 Katona, 1973 135. p.

35 Katona, 1973. 135, 141.p.

36 A témával összefoglalóan foglalkozik Payr Sándor: Csepreg utolsó prédikátorai. (továbbiakban Payr, 1899) = Jó Pásztor. 1899. november 15. I. évf. 2. sz. 19–23. p.

2. kép. Csepregi képeslap az egykori alsó templommal (Bognár Béla gyűjteménye)

szimbolikus aktusa 1643 karácsonyán történt Sárváron, amikor Nádasdy ünnepélyesen letette protestáns hitét Bosnyák István³⁷ veszprémi püspök előtt. Ezzel kezdetét vette a protestáns intézmények felszámolása Csepregen és a Nádasdy-birtokokon. Payr hangsúlyozza, hogy Nádasdy a hitehagyók szokása szerint különös buzgósággal fordult egykori hittestvérei ellen.³⁸

Az üldöztetések idején az utolsó négy csepregi evangélikus prédikátor próbálta fenntartani a gyülekezet életét.³⁹ Lethenyi István⁴⁰ (1621–1643) még Nádasdy Pál költ-

ségén tanult Wittenbergben. 1621-ben került Csepregre, ahol esperes is volt a felső templomban. Egy igazi tudós lelkész, aki imádságos könyveket és vitairatokat adott ki. 1643-ban elsőként úzték el, Kőszegen folytatta szolgálatát. Ezzel a felső templom katolikus kézre került. A katolikus Farkas Sándor szerint a reformáció csupán bajt hozott az emberiségre és Krisztus igaz vallását pedig kitépték ennek során a csepregiek szívéből. Nádasdy Ferenc megtérésével pedig a felső templom ismét visszazállt eredeti tulajdonosára, a katolikusokra.⁴¹ A földesúr Szenttamási Máté nevű plébánost nevezte ki Lethenyi helyére a felső templomhoz, aki Nádasdy és Esterházy által támogatva térítette át a lakosokat a római egyházba. Ezt megélni és végignézni az alsó templomnál még egy ideig megtört evan-

37 Bosnyák István 1642–1644 között veszprémi püspök. Payr tévesen Sennyei püspököt ír.

38 Payr, 1899. 20. p.

39 A reformációtól kezdve a csepregi evangélikus lelkészeket közli: Farkas, 1887. 408. p.

40 Csepregi Zoltán: Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM) II. 1. A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681). Reciti, Bp., 2020. (továbbiakban Csepregi, 2020.) 605. szócikk.

41 Farkas, 1887. 408. p.

gélikus lelkészeknek komoly megpróbáltatás lehetett.⁴²

Az elkeseredett csepregieket ugyanis akkor még az vigasztalhatta, hogy Lethenyi elüzetése és a felső templom elvétele után az alsó, kisebb templom melletti parókián meghagyták a másik lelkészt, Godi Imrét (1643–1644).⁴³ Godi korábban katolikus pap és győri kanonok volt, majd meggyőződésből tért át az evangélikus hitre. A csepregi események után ő is Kőszegre menekült, ahol később esperesnek választották.

Utódja Büki Szabó Mihály⁴⁴ (1645–1648) rövid ideig még fenntartotta az istentiszteletet az alsó templomban, majd őt is elűzték. Jól jellemzi ezt az evangélikusok szempontjából nehéz időszakot az alábbi eset: Gálos Mártonné Fruk Margit 1651. április 25-én kelt végrendeletében az alsó evangélikus templomra nyolc forintot, az alsó prédikátorra három forintot, Szenttamási felső plébánosra pedig egy „hitvány” (gyenge, kevés értékű) tehenet hagyott. A tehen értéke az akkori árviszonyok között bizonyosan nem érte el a három forintot sem. Mivel azonban a végrendeletet a római katolikus városbíró és jegyző előtt kellett megtennie, a végrendelező nem mert teljesen mellőzni a katolikus plébánost, ezért jelképesen neki is hagyott valamit.⁴⁵

Csepreg utolsó evangélikus lelkésze Perenyi Horváth András⁴⁶ (1651–1652) volt. A lelkész szolgálati ideje nagyon rövid volt Csepregen, a beiktatása utáni évben meghalt. Temetésére eljött néhány szomszédbeli evangélikus lelkész és Lövvöröl Musay Gergely püspök. Temetése egyben az egykor dicsőséges evangélikus Csepreg végét is szim-

bolizálta. A püspök által kinevezett adminisztrátort elűzték, elkobozták a templomot, a paplakot, a papi szőlőket, a réteket és a még Perenyi által megmunkált szántóföldeket is. Halála után az evangélikus egyházi élet végleg megszűnt a városban. Payr különösen megrendítően írja le a Perenyi család sorsát: „Az özvegy papnét bölcsőben fekvő gyermekével s a többi árvával együtt az utcára vetették, minden részvét nélkül, Isten szabad ege alá.”⁴⁷ Az elhunyt lelkész felesége még ebben az évben folyamodott Sopron városához menedékhelyért, ahol kenyérsütéssel akarta magát és két árva gyermekét eltartani. Ez volt utolsó kegyetlen jelenete a protestáns Csepreg második és most már végleges pusztulásának.⁴⁸

Az 1655-ös országgyűlés hiába foglalkozott a csepregi evangélikusok ügyével: királyi biztosok három alkalommal is elrendelték az alsó templom visszaadását az evangélikusoknak, ám a katolikus hatóságok újra és újra megszegték a határozatot. A kevés megmaradt evangélikust üldözték, vallásgyakorlásukat akadályozták, sokszor erőszakkal térítették át őket. Ezzel Csepreg protestáns múltja lezárult.⁴⁹ A katolikus csepregi káplán, Farkas Sándor ezt az evangélikusok számára tragikus eseményt így fogalmazta meg: „S így Peresznyey halálával, úgy látszik, végleg megszűnt a protestáns prédikátorok itteni uralma!”⁵⁰

Nádasdy III. Ferenczel nemcsak a kulturális fejlődés, hanem a gazdasági élénkülés is alábbhagyott Csepregen. Őt ugyanis a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétele miatt kivégezték, és birtokaira az Udvari Kamara tette rá a kezét.⁵¹ Az evangélikus történetírók, így Payr is a Nádasdyak

42 Payr, 1899, 21. p.

43 Csepregi, 2020. 342. szócikk.

44 Csepregi, 2020. 129. szócikk.

45 Payr, 1899, 22. p.

46 Csepregi, 2020, 420. szócikk. Payr ebben az írásában a lelkészt következetesen Peresznyei Andrásnak nevezi.

47 Payr, 1899. 22. p.

48 Payr, 1924, 86. p.

49 Payr, 1899. 22. p.

50 Farkas, 1887. 418. p.

51 Bódi–Gróf–Németh, 2016. 46. p.

tragédiájában a 17. századi protestáns értelmezés szerint erkölcsi-teológiai történetet látott: a reformáció elhagyása után Isten áldása is elfordult a háztól.⁵²

A megmaradt hívők egy része Sopronba vagy Kőszegre menekült, ahol a gyülekezeti élet még fennmaradhatott. A városban megtiltották az evangélikus könyvek birtoklását. Az üldözések idején egyes családok messze elköltöztek Csepregről, így például Csepregi Turkovics Mihály Erdélybe vándorolt ki, 1648-ban kolozsvári, 1663-ban nagyszebeni lakos volt, aki Amsterdamban is járt, és több művet fordított magyar nyelvre. Apafi Mihály fejedelemnek kedves embere volt. Azonos nevű fia kolozsvári tanár és lelkész volt. A Turkovicsok a Dunántúlra bevándorolt horvát családból valók.⁵³

Az 1681-es soproni országgyűlés hozott némi enyhülést a protestánsok számára, mivel az úgynevezett artikulás helyek kijelölésével⁵⁴ bizonyos településeken engedélyezték az evangélikus és református valósággyakorlatot, ez azonban Csepreget nem érintette.

Összegzés

Csepreg a Nádasdyak pártfogásával a dunántúli protestantizmus egyik legélénkebb

központjává vált, ahol az iskola, a nyomda és a lelkészképzés összefonódott a helyi közösség vallási és kulturális életével. A Nádasdyak mecénási tevékenysége, a wittenbergi mintákat követő iskola, a magyar nyelvű nyomdászat és a teológiai viták mind hozzájárultak ahhoz, hogy Csepreg a korszak egyik szellemi központjává váljon. Az 1621-es pusztítás, majd a 17. század közepén bekövetkezett felekezeti váltás azonban felszámolta e virágzó szellemi központot. Nádasdy Ferenc katolizációja és az azt követő birtokpolitikai döntések nem csupán a helyi gyülekezetet, hanem a dunántúli evangélikusság egyik legfontosabb bástyáját is megingatták. A 17. század közepére azonban a politikai lojalitás és a vallási hovatartozás egymással szorosan összefonódott. Nádasdy Ferenc áttérése nemcsak személyes döntés volt, hanem a főúri és hatalmi viszonyok újrendeződésének szimbóluma. Csepreg példája jól mutatja, hogy a reformáció és az ellenreformáció nem csupán felekezeti, hanem társadalmi, kulturális, vagyonosodási és identitásbeli kérdés is volt a 17. századi Magyarországon. A város protestáns közösségének széthullása és intézményeinek elpusztítása ennek a tágabb folyamatnak a része: Csepreg, a magyar protestantizmus egyik regionális központja így vált a katolikus restauráció példájává.

52 Payr, 1924. 690. p.

53 Payr, 1924. 86. p.

54 1681. évi XXVI. törvénycikk.